

Гріхозна Любов Зогрефа Захарія

ЛЕГЕНДА

Коли будете у Самокові й опинитесь перед музеєм, то побачите ліворуч од входу кілька поставлених у ряд надмогильних кам'яних плит. На одній з них висічена емблема віри, надії і кохання — хрест, якір і серце, а напис мовить: «Тут спочиває покійна наша матір Христіанія, дружина Дмитрія Ізографа. Проживши років 43, переселилася на вічне життя травня 27 літа 1853 пресвятого різдва господнього». Поряд з нею стоїть ще одна, значно більша плита, списана текстом довгої молитви і позначкою, що її було встановлено над могилою кравця хаджі Гюро, через що на камені висічено ножиці. В куточку цієї плити видовбано досить примітивно кілька слів, з яких видно, що в цю ж могилу опустили й тіло зогрефа¹ Захарія, померлого 14 червня того ж 1853 року.

Грізна звістка дійшла в місяці червні літа Господнього тисяча вісімсот п'ятдесят третього до святої Рильської обителі. Зібрав наш ігумен клір свій і повідомив, що спустошлива моровиця косить благочестивий люд у Самоковській єпархії. І сказав ще: як захочуть монахи обителі, то дістануть від нього дозвіл піти в ту єпархію, щоб допомогти стражденним, полегшити їхню путь до лона господнього.

І я, ієромонах Лаврентій, вирушивши в до-рогу у супроводі двох братів-монахів, з благословення преблагого ігумена, подолав пустинну гору й опинивсь у місті Самокові.

Страшним і грізним було те, що ми побачили.

Я знав місто Самоков, бо не раз ходив туди у монастирських справах, і було те місто прекрасним, а його жителі христіюльні та працьовиті. Райя¹ бусурманським були вони, як була рабською і вся земля болгарська; невірні грабіжники огудою й кнутами гнобили самоковчан, як і весь наш народ. Тільки мали самоковчани віру й уповання, що бог пошле свою милість болгарам, що озброїть і поведе міцною десницею православне воїнство своє з півночі. Вони чекали з глибокою вірою того благословенного дня.

Коли ми втрьох ступили тоді в межі міста і дійшли до базару, то з жахом побачили, що місто мертве, а жителі його або віддали богові душу, або повтікали далеко в гори та чужі єпархії, шукаючи порятунку від грізної моровиці. Над покинутим містом стояв сморід, тому що пекло сонце й не було вітру, який розвіяв би його. Здичавілі пси вили на вулицях, і більше нічого не було чути, бо не було більше людей, щоб плакати над близькими своїми, а стогони хворих губилися за кам'яними стінами будинків. Так було — тільки виття собак і тягучі удари клепала, якими проводжали померлих.

Розділилися ми, й кожен пішов із хрестом у руці від дому до дому, щоб допомагати в міру сил своїх, щоб давати зцілення, тому що повтікали і беї, і жандарми, і всі заможні люди з челяддю своєю, ба навіть гробарі; й тільки сестри-жалібниці з монастиря та деякі богобоязливі та милосердні старі самоковці навідувалися в спустілі житла. Один з них і в клепало бив щодня — бив для померлих.

В одному домі ми знайшли мертву матір з трьома малими дітьми, що лежали непоховані, в іншому — застали при смерті старого, що за віком своїм не міг знайти порятунку у втечі, в третьому домі у передсмертних корчах прощалася із світом дівчина, яку за гріх покинули рідні. Хресним знаменням, палкою молитвою і руками своїми ми допомагали, як могли. І так зрання до пізнього вечора, бо і трупи носили ми на міське кладовище, і самі клали нещасних у святу землю, де спочиватимуть вони до другого прищестя.

¹ Зограф — іконописець (бол.).

¹ Райя — стадо (турецьк.). Так називали гурки християнське населення захоплених Туреччиною слов'янських земель.

День за днем виконував я веління свого пастиря, аж поки не зустрів на п'ятий день зографа Захарія і не відлучив він мене своєю грішною розповіддю від моєї боговгодної праці. Даремно кликали мене удари клепапа до обов'язку мого, бо сидів я біля іконописця день і ніч. Прости, господи, раба свого Лаврентія за тяжкий його гріх.

Ворота того дому були замкнені, і тількино я подумав, що всередині нікого немає, як помітив, начебто в одній з кімнат блимає лампада. «Якщо там є людина, — сказав я собі, — треба її провідати, може, нужду терпить, а коли кімната порожня, слід було б загасити лампаду, бо може й пожежа статися». Так мовивши, почав я шукати входу. Паркан був високий, а ворота не піддавалися. Тоді я зазирнув до сусідського двору й помітив між двома садибами хвіртку, яку мають звичку робити добрі сусіди, щоб легше було ходити одне до одного. Пройшовши через неї, я піднявся на високий балкон і зазирнув крізь вікно в сіни. Там і справді світилася лампада. Поминувши сіни, я натиснув на двері, що якимось зловісно зарипіли, й увійшов до кімнати. Довкола було темно, тихо. Мене обдало тяжким духом. Духом тління і смерті. Я мимоволі позадував, проте сказав собі: «Уповай на святих богоугодників, Лаврентію, звідки в тебе цей страх?». Може, то був божий знак, щоб я повернувся, та я зле зрозумів його і, промовляючи молитву, пішов далі. Моторошно зарипіли під моєю рукою другі двері; я аж поточився, коли з світлиці, де горіла лампада, долинув глухий чоловічий голос.

— Хто ти? І навіщо ввійшов у цей дім смерті?

— Мир душі твоєї, сину мій, — сказав я. — Монах я із Рильської святої обителі, а до тебе прийшов і до всіх братів твоїх, щоб допомогти в житті або кончині.

Хтось нібито засміявся в глибині кімнати хрипко й загрозливо. Наче лукавий. І все ж я ввійшов, творячи на ходу молитву.

Кімната була велика, як це звичайно буває у багатих домах. Я швидко відчинив обидва вікна, щоб витягло тяжкий дух. Одразу ніби посвітлішало, ніби легкий вітерець повіяв і освіжив чоло моє. Обдивився навколо. Високі стіни із вмурованими шафами, біля них лежанки, тонка різьба на стелі. На одній лежанці я побачив постіль і подушку, так наче в тій постелі допіру лежала людина, й голова її лишила вм'ятину на подушці. Дерев'яне ложе було й з іншого боку, і на ньому лежав чоловік з давно не стриженими вусами і скуйовдженою бородою. Глибоко запали його щоки, а чоло різко окреслилося під блідюю шкірою, але великі розплющені очі гарячково блищали й уважно стежили за мною.

Я підійшов ближче.

— Мир дому цьому, сину, — сказав я із жалем у душі.

Знову мені здалося, що в грудях його щось заклекотіло, немовби він або лукавий, що вселився в нього, насміхалися з мене. Та ось чоловік заговорив, і голос він мав тихий, лагідний.

— Ласкаво прошу, отче, — сказав хворий. — Як ти зайшов сюди? — запитав він. Очі його зупинилися на мені й ніби обпекли.

— Через хвіртку, — відповів.

— Через хвіртку, — повторив той тихо, лихий вогник в очах його згас, страдницька посмішка з'явилася на виснаженому обличчі.

— Через хвіртку, — прошепотіли ще раз безкровні вуста, силкуючись знову посміхнутися. І тільки-но він усміхнувся, я пізнав його.

— Захарію! — вигукнув я. — Зографу Захарію, чи ж тебе сподівався знайти в такому стані?

— Звідки ти мене знаєш, отче? — спитав хворий і звернув до мене свій гарячковий погляд.

— Та як же мені не знати тебе? Хіба ж не ти з учнями своїми розписував храм господній у святій нашій обителі? Хіба не твоя рука була благословлена на прославлення святих угодників?

— Ах, так... — прошепотів він начебто з досадою, руки його раптом затремтіли, голова відкинулася, усе тіло затрепетало.

Іконописець Захарій! З ним судилося мені зустрітись, йому допомогти, йому принести зцілення, щоб міг він з такою ж майстерністю богодарованими руками своїми прикрашати церкви й монастирі!

Зрадив я, заметушився по кімнаті, спотикаючись об каменярьські різці та молоти, про які не знав тоді, чому вони тут опинилися, а хворий усе тремтів і стогнав.

— Води... води... — насилу промовили вуста його.

Вхопивши перший-ліпший глечик, що трапився під руку, я вискочив надвір, схилився над струмком і з прісною водою поспішив до нього.

Хворий довго пив, а тоді, зітхнувши, спитав:

— Як звуть тебе, отче?

— Лаврентій я, сину, ієромонах Лаврентій, невже не впізнав мене? Скажи, що це сталося з тобою?

— Так... так, тепер я упізнав тебе, отче Лаврентію... — прошепотів Захарій, а трохи згодом додав:

— Візьми хустку, намочи її в холодній воді і поклади мені на чоло. «Вода, лише холодна прісна вода...» — так казав лікар Ан-

тоній, чужоземець, коли я запитував його про неї.

Він одвів очі кудись убік, так що засвітилися білки, по тому повернув голову й, поглянувши на протилежне ложе, тихо мовив:

— Я ж так ходив за нею!

За ким же він ходив? Чия дорога для нього душа одлетіла з того, другого ліжка? Стара мати, наречена, чи улюблена дочка?

— За ким, сину мій? — спитав я, бажаючи сотворити молитву богові за упокой душі померлої.

Але він тільки повторив:

— Я ж так ходив за нею!..

Повторив тихо-тихо і заплющив повіки. Заснув. Я присів на низенький триногий стільчик біля нього, злегка погладжував кволу білу руку майстра, якою зовсім недавно так уміло писав він ікони та стінописи, й молився за його одужання. І цілу ніч прикладав мокру хустку до його чола.

Після багатьох тяжких днів утома і мене зморила на сон, та раптом я здригнувся. Потріскувала лампада, коли я розплющив очі. Уже світало, бліда зоря дивилась у розчинені вікна, гірський холод заливав кімнату й немовби ніс одужання хворому. Він лежав із заплющеними очима. Легко здіймалися його груди. Я налив оливи в лампаду, приніс у глечик прісної води, поприбирав з підлоги інструменти, побризкав скрізь водою, підмів, відтак підійшов до порожнього ліжка, щоб зібрати постіль, винести її надвір і провітрити під сонцем.

Але тільки-но нахилився, як страшний голос гукнув:

— Не руш! Відійди звідти! Далі, далі відійди!

Іконописець випростався над ліжком, очі його дивилися в нестямі, руки, сухі й кістляві, простяглися до мене:

— Назад! Назад! — кричав він. — Вона ще повернеться, повернеться! Не руш!

Захарій з усіх сил намагався підвестися.

Я кинувся до нього, холодний піт котився по його чолу, тіло билосся в лихоманці. Обливши свої руки водою, я поклав їх Захарію на голову, щоб він знову ліг, закутав, потім підніс глечик до його рота.

А він усе метався, й уста його шепотіли недоладні слова.

— Чому ти пішла від мене, янгол мій небесний, і чому я не пішов тоді слідом за тобою? Чому відвернула ти лице своє од мене й тільки зараз призналася в тому, що завжди носила у серці, ненаглядна моя, красуне моя...

Згодом, коли він заспокоївся і, виснажений гарячкою, опустився на подушку, я погладив його бліду, як у мерця, кістляву руку й сказав:

— Синку Захарію, тяжкі думки, мов жор-

на обертаються в голові твоїй. Сповідуйся, сину мій, полегши душу свою переді мною, слугою божим, і, може, господь змилюється й пошле тобі прощення, якщо согрішив ти перед ним, переступивши святі його закони.

Посміхнувся він, і його усмішка була такою ж злою, як напередодні, коли із зловісним хрипінням у грудях він насміхався з моїх сліз.

— Немає для мене прощення в твоїх канолах, Лаврентію, — мовив іконописець.

— Бог милостивий, — відповідаю.

— Та не до мене, — наполягав він, злісно усміхаючись, і знову забився у лихоманці.

А коли нарешті заспокоївся (сонце вже схилилось до полудня), покликав мене очима й сказав:

— Сідай біля мене, я розповім тобі сумну повість, повість про моє кохання. Ніхто не знає її — ти будеш єдиний на землі, бо я вже помираю...

І він почав свою розповідь.

Недовгою була вона, — не знаю, чи на славу божу, чи для сатанинського томління, — але довго тривала, бо часто він умовкав, чи то знову хвороба його долала, чи поринав він у довгий виснажливий сон, із якого, здавалося мені часом, немає вороття. Однак я жадібно, з гріховною цікавістю ловив кожне слово, що цідили його вуста, бо страшною була його розповідь, страшною, але захоплюючою і знадливою водночас.

А коли він замовкав, я, грішний, палко молився богові, щоб він продовжив дні іконописця Захарія не заради зцілення його, аби він міг прикрашати святі обителі, а щоб почути до кінця ту сатанинську розповідь, яка час від часу бунтувала і мою плоть, вогнем пекла душу мою.

Так почав зограф Захарій:

— Чи ти чував, отче, раннього ранку, коли займається зоря, пісню жайворонка? Від полів, від блакитних квітів льону піднімається він угору, до залитих золотим вранішнім світлом вершин, що височать над містом. А там, у таємничих тінявих хащах лісу, чи ти чував, отче, дзюрчання гірського струмка? Або як тельнякають дзвіночки на шиях коней, що тягнуть кований віз по дорозі між колосистими житами?

Як пісня жайворонка, як пісня гірського струмочка, як пісня тонко кованого мідного дзвіночка, лунав веселий дитячий сміх на сусідньому подвір'ї. І сміх той був для мене кращим за молитовні співи монахинь з монастиря, знадливішим, ніж тихі удари клепа-ла увечері, коли череда повертається з паші й небо над містом стає фіалковим, чарівнішим за найжурливішу материнську пісню біля вогнища.

Бо то був сміх Христіанії, маленької дів-

чини Христини, як її всі звали; жила вона в сусідньому домі, що належав чорбаджі¹ Косто, володареві безмежних пасовиськ у Рильських горах, у якого худоби було без ліку.

Ми були дітьми, отче, я і Христіанія, од-нолітками. З самого ранку відкривав я хвіртку, через яку і ти зайшов, зупинявся й, зачудований, дивився на неї. Ми були дітьми, отче, але від батька свого, іконописця, я навчився любити усе красиве і міг довго, захоплюватись ним. А Христіанія була гарна, отче мій, дуже гарна, ще навіть маленькою дівчинкою була красивою... «Була» — ти не знаєш, отче, як це слово крає мені серце, бо на отому ложі спочила вона... спочила на моїх руках.

Волосся, як чорний шовк, відтіняло невисоке біле чоло, брови вона мала тонкі, ніби підведені, а очі мала зелені, з золотим вінцем навколо райдужки, від якого тяглися золоті ниточки до зіниці. Сміялися завжди ці зелено-золоті очі, сміялися й вабили мене. Я бігав за нею по левадах, між столітніми ялинами, у тінявих малинниках та по вкритих оксамитним мохом скелях.

Дивився захоплено на тоненькі її пальці, коли вона пестила пістряве кошеня на веранді і думав — чому я не ота мала тваринка, до якої промовляла її червоні вуста: «киця моя!» Дивився на взуті в червоні туфельки ніжки і думав — чому я не біле хутро на них, чому не мене посилає вона зустрічати корів та кіз, і я мушу розтирати батькові фарби й мити пензлі для старшого брата.

Ще тоді я полюбив її, отче, усім своїм дитячим серцем так, що серед літа, бувало, казав собі: «Коли вона захоче снігу, я піднімусь високо в гори, до самої вершини Мусала, і в пригорщах принесу їй снігу». А серед зими казав: «Якщо їй забажається фіалок, я побіжу в далекі краї, де вже настала весна, нарву букетик квітів і повернусь до неї, щоб знала вона, як сильно кохаю її». Але їй не хотілося ні снігу, ні фіалок, їй досить було того, що ми разом бродили по околицях міста — двоє дітей, які ще не знали життя. Ти смієшся, але повір мені, отче, ще й досі чую я сміх маленької Христіанії; бо пізніше... пізніше, отче, вона вже не сміялася.

Та не будемо поспішати.

Помер мій батько, іконописець Христо, Димитрів син, найперший у ремеслі своєму, який ходив учитися навіть у Німеччину; зостався я сиротою і з плачем пішов разом із старшим братом, Димитрієм на ймення, життєвим шляхом церковного живописця. Було мені заледве десять років, як помандрували ми по церквах та монастирях. Не плакав я, коли згадував матінку свою, не

плакав над своєю сирітською долею, але плакав я за сміхом Христіанії, якого не міг почувти в далеких селах і містах.

А коли повернувся й був уже сам іконописцем, — незважаючи на мою молодість, титарі й ігумени хвалили мою роботу, — ледве переступивши поріг отчого дому, кинувся я до сусідського паркана... і, наляканий, відсахнувся назад. Хвіртка була замурована.

— Мамо, — запитав я, — невже ви посварилися з хаджі Косто?

— Батько твій заборгував хаджі Косто, — відповіла мені мати, — але в нас не було чим віддавати той борг. Розсердився сусіда, замурував хвіртку. Воля його — і без нього проживем якимось, сину...

Хворий зітхнув, потім несподівано заметався у вогні.

— Краще б ту хвіртку замурували назавжди, або замурували разом і серце моє, краще б завжди бродив я пустелями і ніколи більше не бачив золото-зелених очей...

Він затремтів. Я намочив хустку й поклав йому на чоло, що пашіло жаром.

— Заспокойся, Захарію, заспокойся, — умовляв я.

А він:

— Чиї це очі? Хто це втупив у мене смоляно-чорний погляд? Це не вона, не Христіанія, не її очі! Зникни, чума невіруюча! Знаю, тепер за мною ти прийшла! Її не пожаліла, забрала найчистішого янгола, то хіба ж мене пожалієш? Бери, бери скоріш, ось рука моя, веди мене до неї! Чому ж мовчиш? Невже і там не будемо разом? Тоді не чіпай! Зникни з очей! Облиш мене!

І зовсім-зовсім тихо додав:

— Зникни, залиш мене тут...

Я міняв мокрі хустки, аж поки слабе, змучене тіло не обм'якло і жар не спав.

А значно пізніше, — була вже ніч, жовтаво миготіла лампада, у вікно струмилося бліде світло місяця, — Захарій продовжив свою розповідь:

— Двір у нас був довгий, отче, в глибині його росли папороть, кропива, болиголов. Казали, що й гадюк там бачили. У тінистій глибині росла дика розложиста слива, зовсім близьенько від високого паркана, що відділяв нас од володінь хаджі Косто. Протоптавши стежку поміж бур'янами, я виліз на дерево й зазирнув через паркан на подвір'я Христіанії. Я побачив широкий і просторий сад. В нашому дворі мати посадила цибулю й іншу зелень, а в їхньому дворі були розбиті клумби з барвистими пахучими квітами. Серед тих квітів з маленькою лопаткою в руці походжала вона!

Христіанія!

Я ховався серед листя, але всім еством був поряд з нею, разом з нею схилявся над клумбами, з нею виривав бур'яни, з нею

¹ Чорбаджія — багатій (болг.).

вдихав пахощі, з нею радів квітам. Отак день у день, протягом багатьох годин. Я милувався нею здалеку. І не наважувався окликнути. Кожного разу, як я збирався гукнути її, клубок підкочувався мені до горла, кров заливала лице, я тихенько злавив з дерева й тівав назад.

Та якось вона підійшла зовсім близько до паркана, над яким я притаївся. Я затамував дихання.

— Захарію! — раптом покликали мене з дому.

Мабуть, я здригнувся, а може, гілка тріснула, чи вона почула, як мене кликали, бо раптом обернулася і підняла до мене обличчя. Я побачив її золото-зелені очі, вони, як і раніше, були широко розплющені й світилися радістю, вуста її розкрилися, все її красиве дівоче тіло якось напружилось й потяглося вперед, до мене. Вона помітила мене в зеленій гущавині листя, погляди наші зустрілися.

Скільки простояли ми отак — не пам'ятаю.

— Захарію! — почувлося тепер гучніше.

То мати гукала мене.

Я застогнав. Чому саме зараз заманулося їй кликати мене?

— Ти?! — прошепотіла Христіанія, ніби то й вона тільки зараз опам'яталась.

Я скочив з дерева й швидко пішов у дім.

А вночі я взяв лом і обережно почав ламати паркан там, під сливою, у кінці двору, куди, сподівався, й наступного дня вона прийде...

Я не міг розбити весь паркан, складений з великих кам'яних брил. Крім того, я боявся, щоб, бува, хто не прокинувся, і зовсім тихо робив свою розбійницьку справу. Зловісне шарудіння в бур'янах підказало мені, що я розбудив змій, кропива жалила мені руки, але я працював аж до світанку. Тільки тоді пішов спати.

Перед полуднем я знову заховався серед листя сливи. Довго чекав я на неї. З'явилася було на часинку Христіанія на подвір'ї, але жодного разу навіть не поглянула в кінець двору. Вночі я виламав ще кілька каменюк з паркана. Другого дня побачив, як вона майже підійшла до того місця і знову вернулася назад.

Тільки на третій день вона наблизилася, й коли побачила велику дірку, яку я пробив у паркані, випустила лопатку з рук, очі її зразу ж відшукали мене серед листя і з докором зупинилися на мені.

Яка вона була гарна! Тоді, здавалося, була найвродливішою!

Ніколи не зможу описати красу її. Немає слів, спроможних описати її лице, яким постає воно в моїй уяві, з вологими очима, в яких я прочитав і радість з моєї сміливості, і подив, і жаль... Цього навіть пензлем та

фарбами неможливо передати, не те, що словами!

— Іди сюди! — покликав я.

Христіанія здригнулася, страх з'явився в очах її, вона лиш махнула рукою, немовби рука її хотіла сказати: ні... ні... ні — й по тому втекла.

Вночі я знову прийшов під дичку, але вже не мав залізного лома в руках. Я йшов поволі, ніби проказуючи молитву в думці, легко скочив на зроблений мною пролом і став чекати.

Вона мусила прийти, мусила! В думці я кликав її, понад барвистими клумбами летіла моя пристрасть до неї і шепотіла їй уві сні, що я тут і чекаю на неї. Квіти посілали їй свої пахощі, ніби нагадуючи, щоб устала з ліжка й прийшла сюди. Пісня солов'я в сусідньому саду і та говорила їй, що на паркані хтось пристрасно чекає на неї. Тонкий серп місяця нагадував їй, що часу вже обмаль, бо незабаром проспівують перші півні й розбудять усіх у домі. А маленький струмочок, що тече від нас до них, своїм дзюрчанням також переказував їй, що я вже від'їжджаю, і коли цієї ночі ми не побачимося, то минуть у розлуці довгі роки, а розлука та буде надто болісною для бідолахи Захарія.

Ніщо не спало тієї ночі, щоб бути моїми спільниками в пристрасті моїй і в моєму безмовному зові, бо вона прийшла.

Її біла сукня нарешті майнула біля дому, потім, ніби світла хмаринка, попливла до мене в синяві ночі, і ось, задихана, вона спинилася перед зробленим мною проломом. Я скочив у їхній сад. І коли вона підвела на мене свій погляд, здалося мені, що посвітлішала ніч, зорі небесні спустилися нижче, майнули над пахучими квітами й застигли в її волосся, опустилися їй на брови, на руки й на білу сукню, затаїлися під її віями і звідти пестять мене та гріють.

— Христіно!

— Я прийшла!

Ми шепотіли разом.

— Я знав, що ти прийдеш, серцем відчув.

— Не могла не прийти. Не хотіла, але не змогла, Захарію.

— Благословенна будь та мить, коли благання моє дійшло до тебе. Благословенна будь та мить, коли воно торкнулось вій твоїх і підняло їх, щоб ти почула мій поклик...

Я говорив не пам'ятаю що, а вона стояла переді мною, і я відчув, як хвилювалися молоді її груди, як палало її дівоче тіло, теплі хвилі струменіли від неї до мене й зачарували мене.

Я простяг руки, обійняв її.

Ні... ні... ні... — пручалися руки і стан її... За мить вона промовила:

— Бувай здоров, Захарію, не треба!

В голосі її бриніло таке палке благання,

що я опустив руки і, як винуватий хлопчисько, застиг перед нею. А вона ще шепотіла:

— Бувай здоров, Захарію, не можна, пусти!..

Я ледве перевів дихання, зібрав усі сили і прошепотів:

— Христіно, кохання моє, вранці знову піду на заробітки, чи ж чекатимеш на мене, голубко моя?

— Авжеж! — відповіла голівка її. — Авжеж! — ствердили тонкі пальці, торкнувшись моїх грудей.

Знову опустились на неї зорі, і знову ласкаво поглянула вона на мене з-під тяжких повік.

— А коли пришлю сватів до батька твого, янголе мій небесний, чи погодишся піти за мене?

— Піду, Захарію, тільки-но вернешся — засилай! — прошепотіли її уста.

Так розхвилювалося серце моє, так усюго мене обсіпало жаром, що я знову простяг до неї руки, але й цього разу почув її тихий, благаючий голос:

— Щасти тобі, Захарію, пусти... Бог бачить, бог чує, що чекатиму, а зараз, прошу тебе, йди. Хай буду чистою, чистою тебе дочекаюся...

Більше ми не говорили. Лише стояли один перед одним і дивилися в ніч. Дивилися, аж

поки не почали світлішати рильські вершини...

Довго мовчав зограф, груди його важко підіймалися й падали, але на устах його застигла лагідна, замріяна посмішка.

— Пішов я, отче Лаврентію, — заговорив він несподівано, — пішов тоді, і було мені легко й весело на душі. Співало серце моє, а робота спорилась. Дивувалися ігумени й святі отці і всюди розповідали, що бог відзначив мене милістю своєю, і його натхнення осінило мене. Не знали вони — та й звідки їм знати, — що не бог, а очі Христіанії повсюди були зі мною, що її слова надихали мене. Кажали вони, нібито янголи підказували риси, що їми наділяв майстер пресвяту діву. А чи говорили б вони таке, коли б знали, що то риси Христіни?

Так я ходив від церкви до церкви, з монастиря в монастир, розписував тьмяні дерев'яні ікони та білі церковні стіни, і весело й радісно було в мене на душі, бо там, удома, на мене чекали її очі.

Ніколи більше не працював так. Може, ще з недостатньою майстерністю, але з величезною вірою в майбутнє. Невправною ще рукою, проте окрилений надією, бо — для неї. Із справжнім юнацьким завзяттям, викликаним палким коханням... Ота віра, ота надія, моє кохання — робили мою працю натхненною, і це визнавали всі...

Я відкладав гроші, щоб з'явитися до хаджі Косто не тільки прославленим майстром, але й роботязим женихом.

А коли вирішив, що маю вже досить і майстерності, і золота, полинув до Самокова. Я купив білого коня, прикрасив його різнобарвними бусами й помчав додому. І чим ближче під'їжджав я до гір, тим частіше поганяв коня, бо просто невимовною була моя жага.

Наче божевільний, промчав я містом; скочив із сідла перед батьківським домом, кинув повід переляканому хлопчаківі, владно відкрив ворота. Мимоволі кинув перший погляд на сусідський паркан. І радість переповнила серце моє — маленька хвіртка у паркані була відчинена. «Помирилися», — майнула думка, серце моє сповнилося радістю.

— Мамо! — вигукнув я, миттю опинившись на веранді. — Мамо!

Відчинилися двері, і на порозі стала — ні, не мати то була. Я не міг повірити очам своїм! «Невже це вона зайшла в наш дім? Невже серце їй підказало, що я повернувся?» Переді мною стояла Христіанія!

Її золото-зелені очі дивилися на мене. — Христіно! — мовив я і ступив до неї.

І вона відповіла мені... О, краще б я ніколи не чув тих слів, краще б розверзлася земля й поглинула мене раніше, ніж вони.

дійшли до мого слуху, раніше, ніж я збагнув їхню зловісну і безнадійну суть...

Вона відповіла мені:

— Ласкаво прошу, драгинко¹...

«Драгинко»... Христіанія стала дружиною мого брата!

Чорна хмара огорнула мене, вогненні кола запалахкотіли в очах моїх, я відчув, що обличчя моє пополотніло, вуста захлинаються чорною кров'ю, ноги підкошуються. Спробував було вхопитися за стіну, але раптом провалився кудись глибоко-глибоко. І тільки почув, як вона скрикнула:

— Драгинко, ти живий?!

Коли я розплющив очі, то побачив, що наді мною схилюлися і мати і брат, вони бризкали водою мені в лице.

— Це від їзди,— розтулив я скривавлені вуста, щоб якось пояснити свій стан, а очі мої шукали її, хотів очима сказати їй: заради тебе брехатиму, але мушу знати правду...

Даремно. Христіанія уникала мене. А коли ми зустрічалися вдома, відводила погляд, щоб не дивитись мені в очі, ніколи не хотіла залишатися зі мною наодинці. Казали мені брат і мати — турки помітили Христіну й почали вештатися тут ночами. Саме тоді старший брат і заслав сватів. Хаджі Косто був наляканий нічними тінями, а Христіна безмовно згодилася на батькові умовляння. Але то були їхні слова — мого брата і моєї матері,— а вона ні разу не озвалася до мене. Тільки опустить було вії, тихо виконуючи всяку роботу молодої невістки, і ніколи я не бачив, щоб усмішка промайнула на її вустах.

А в мене у серці накопичувалась отрута. Я лаяв її в думці і зневажав за порушення клятви. Я поводився як хлопчак: дзвенів золотими на обідньому столі й усе вихвалявся, як та чи інша багатійська дочка задивлялася на мене, як не один багатий збирач податків запрошував до свого дому, явно бажаючи породичатися з нами. Але я, мовляв, хотів узяти дівчину із свого рідного краю, і тому сюди повернувся, щоб знайти собі наречену.

Так базікав я, піднімаючи келих з вином, пив і не зводив з неї очей, бажаючи побачити яке враження це справить. Я знав — не може вона нині зробити цього, коли стала дружиною мого брата, і все ж таки виходив щонаочі до сливи, сподіваючись побачити її, почути з її уст, чому погодилася, чому розбила серце моє.

Але марно чекав я. Вона не прийшла ні разу. Тільки чорні кола з'явилися у неї під очима; здавалося мені, часом дивилась вона на мене з докором і жалем, коли я патякав дурниці, але, поглянувши на неї, я бачив тільки опущені вії і ніколи — золото-зелених очей.

Зростали біль і гнів у моєму серці. «Ти

виявилась невірною, — думав я, — тож чому я мушу додержувати свого слова?»

Тоді й одружився з Катериною, дочкою чорбаджії хаджі Гюро...

Нещасний я!

Він випростався на ліжку, простяг свої кістляві руки до мене, його заросле бородою обличчя майже торкалося мого.

— Облудою, облудою було все те! Брехнею розгніваного серця, скривджених очей, хворої душі, — важко дихаючи, мовив він і злісно засміявся. — Чи можуть русі коси стати чорними, або сині очі зеленими? Хто б зміг живі очі позолотити? Чи можна глухий відзвук клепала обернути на пісню солов'я, на дзюрчання гірського струмка, на звук тонко кованого мідного дзвіночка? Оманою, страшною оманою було все те. І дуже тяжко було в мене на душі, коли я бачив їх поруч — мою дружину, завжди безглуздо усміхнену й нещиро щасливу, і другу, що строго опускала погляд і відмірювала кожне слово, але втричі кращу, втричі бажанішу...

Ех, отче Лаврентію...

Хіба винне мале сіре горобеня, що не має голосу солов'їного, хіба винен тихий ручай, що він біжить спокійно і не пиниться, або хіба винна волошка, що має скромні блакитні квіточки, а не яскраві жоржини? Ні, не винні вони. Вони є такі, якими їх створив бог, а винен той, хто прийняв кизилуву гілочку за струнку березу, малого світлячка — за яскраву вечірню зорю, а посвист коси — за солов'їну пісню!

Біля мене було рівне плодюче поле, й усе дальшими і недосяжнішими ставали омріяні гори. З пласкої ниви я ще краще бачив яскраву красу неприступних, осяяних сонцем вершин і.. остогидло мені плодюче поле, бо, пробачте, земні плоди підказали мені, що ніколи не вдасться знайти заміну своєї неземній мрії...

Ніколи більше вона не озвалася до мене.

Жодного слова, жодного погляду, отче. І тільки сьогодні, після стількох довгих, болісних років...

Отам лежала вона, з другого боку. На тому ложі й упокоїлась. Тож не хочу я торкатися його своїм тілом, і ти не чіпай, бо я бачу її, бачу, як вона лежить з безкровним обличчям, з розпущеним чорним волоссям. Прокралися вже в нього білі ниточки, втрапило воно свій блиск, але мені й нині здається таким же лискучо-смоляним, як і раніше.

Звідти вона дивилась на мене.

І очі її вже злегка потемніли од сліз і горя, та для мене були такі ж смарагдові, з золотим вінцем навколо райдужки, від якої до зіниці бігли тоненькі золоті жилочки.

¹ Драгинко - молодший брат чоловіка (болг.).

Гарна, дуже гарна була вона, краща навіть, ніж у моїх мріях...

Я, нещасний, було подумав, що зможу забути її, гадав, що зумію загасити той вогонь у серці. А він спалахнув ще сильніше й мене спопелив...

Останні слова він вимовив тихо, майже пошепки.

Потім Захарій довго мовчав. Цілих два дні. Він непорушно лежав на спині, втупивши палаючі очі в стелю, й не відповідав на мої нетерплячі запитання.

Я день і ніч доглядав його, пильно стежачи, чи не відкриються вуста його, щоб продовжити розповідь. Я боявся відійти від його ложа, щоб він не почав оповідати, коли мене не буде поруч. Швидко ходив за водою, хапав з торби сухий монастирський ще хліб і знову не відходив од нього, не зводив погляду з його вуст. А той не поспішав. По очах і по тремтінню брів, по гірких складках біля рота я бачив, що він усе те переживає заново, і як же я хотів, щоб він думав уголос! А він мовчав цілих два дні. Я ледве стримувався, щоб не крикнути. «Та говори ж, нарешті!»

Очікування ставало дедалі нестерпнішим, в душі я навіть ляв його, а він мовчав.

Нарешті проказав:

— Собаки ми, отче Лаврентію. Нещасні пси, що крутять хвостами й з усім миряться.

Я також примирився, отче. Поховав обман і муку глибоко в грудях. Гадав, що поховав і болісне своє кохання. Я не затримувався подовгу на одному місці. Ходив по країні нашої, повертався додому на тиждень-два, а тоді знову в дорогу. Завжди був похмурий і сердитий, ніхто з домашніх не міг догодити мені. Дратували мене тиха, покірлива дружина, пустощі моїх та братових дітей. Я став сварливий і непривітний, отче. Тільки й знав, що писати ікони, та стіни розмальовувати святими.

Якось (у Пловдиві це було) зайшов до церкви, де я вже завершував працю, мій брат Димитр. Підійшов він до мене з доброю братньою посмішкою, обійняв, а потім світлим поглядом оглянув мою роботу.

— Чував я, Захарію, — сказав він, — що великим майстром ти став, що і мене, й батька нашого перевершив. Не вірив я, а от тепер упевнився. Бог з тобою, брате мій, я щиро пишаюся тобою. Так само, як і весь наш рід.

Він обдивлявся ікони та стіни, часом надовго зупинявся, і дедалі темнішим ставав його погляд, посмішка зникла. По тому він підійшов до мене й поглянув уважно, строго:

— Захарію, — сказав він тоді, — брате мій! Що ти накоїв? Чому ти не дотримуєшся іконописних законів? Облишмо те, що всі образи не схожі на святих, облишмо й те, на ко-

го вони схожі — обидва ми це знаємо. Я не можу пояснити це нічим іншим, як бідністю руки і фантазії, прагненням найлегшого шляху, але, прошу тебе, не роби цього, брате мій. Не зневажай божих законів. Бо Єрменія, божественна книга, яка вчить нас, як малювати яких святих, вона богом дана, брате. Сам бог надихнув людей, які писали її, це його воля, щоб образ святих усюди, де є православні християни, був однаковим. І не дозволено жодному смертному, нехай навіть наймайстернішому іконописцеві, мутити свідомість простодушних віруючих земними образами. І кепсько чиниш, Захарію, що людям, яких мучать дияволи в пеклі, ти надав рис, що нагадують поважаних на землі живих чорбаджій. Гріх то і неповага до знатних людей. Не глумися ти з них, навіть коли погано думаєш про їхні діла.

І перш, ніж піти звідси, брате мій, хочу сказати таке: довго я докоряв собі, що не показав тобі скриньки, де зберігаються малюнки, що їх наш батько привіз із Німеччини. Тепер не картаю себе. Вони були не для твоїх очей, бо той, хто малює святі образи, мусить поважати іконописні закони. А ті малюнки ще більше збили б тебе з праведного шляху.

І ще одне, брате Захарію. Ти менший од мене, і хоча досяг великих успіхів, вислухай пораду старшого брата. Хто малює святі образи, той не може мати нечистих помислів, і я хочу вірити, що не з намови лукавих діячів ти, коли займався божественними справами. Запам'ятай це назавжди, братику мій!

Так казав він. І не міг не сказати тих слів, бо, коли зупинявся перед малюнком Марії Магдаліни біля джерела, з ікони дивилися на нього очі Христіанії...

Батькова скринька.

Помилявся брат мій! Віддавна знав я про аркуші, привезені з Німеччини. Віддавна захоплювався ними — і малюнком, і тим, що було зображено на них. Довго мріяв я малювати так, як оті італійські живописці, і скільки разів проклинав я долю свою за те, що народився в нашій країні, що все життя мушу писати святих за законами Єрменії!

Не знав брат мій і того, що в Пловдиві побували два живописці з французької академії, які бачили мої ікони й пропонували мені піти з ними, пророчили славу великого живописця. Не пішов тоді, сказав, що жаль мені матір, дружину і малих дітей, які лишаться без захисту в уярмленій країні нашій. Вони вмовляли, розказали, де їх можна знайти, коли все-таки наважусь, і пішли своєю дорогою.

Але я казав неправду. Не мати, не дружина й малі діти утримали мене, а втрачена віра, нездійснена мрія.

Знову я брешу. Навіть сьогодні, отче Лаврентію, коли смерть уже зовсім поруч, я не

смію сказати правду. Бо істина, отче, істина зовсім інша. Усі мені були байдужі, і мати, і дружина, а віра могла повернутися, тільки б не відчувати себе самотнім. З нею міг би почати друге життя, але вона не забажала піти зі мною, тож чи міг я відмовитися від того, щоб принаймні зрідка бачити її?

Скажу тобі й таке: подумав, було, промовчати, коли все минуле пропливало знову перед очима моїми. Але навіщо таїтися, коли вже почав?

Мука, страшна мука гнітила мене, безумні думки краями серце мені, думки про Христіанію, про загублене моє кохання. І якось осідлав я коня й помчав додому. Коли вже наближався до рідного міста, запала ніч. Блискавки перетинали чорне небо, гримів грім і перішив дощ. Мокрий, стомлений, на вкрай переляканому коні дістався я до рідної оселі. Довкола було темно, хоч в око стрель. Нічні стражники й ті поховалися, навіть собаки не валували.

Як тать нічний пробрався я в сіни, запалив скіпку й обережно пішов од вікна до вікна. В одній кімнаті спала мати моя з Катериною і моїми дітьми, а в другій — Христіанія із своїми дітьми. Брата вдома не було. Як же покликати Христіанію, щоб не збудити матір від її чуткого старечого сну? Тихенько пошкрябав нігтем по дерев'яних ґратах на вікні. Раз, другий. У блідому світлі лампади я побачив, як Христіанія підвелась і втупила погляд у вікно. Тоді я посвітив на лице своє скіпкою і кивнув головою. Вона мусила зрозуміти.

Я вибіг швидко у двір, — дощ уже трохи вщух, тільки грім котився по небу, — і пішов у глиб двору, до сливи. Христіанія мусила побачити вогник скіпки і прийти туди.

Вона справді прийшла. Накинувши ямурлук¹ на плечі, вона наближалася до мене, задихана й злякана.

— Що сталося, драгинко? Чи лихо яке загрожує тобі й нам, що ти в час потайний вернувсь та одну мене кличеш?

— Втечемо, Христіаніє! — промовив я в нестямі. — Світ і життя перед нами! Ти мене кохаєш, любов моя, я це знаю, мене одного! Облудою є все інше: і брат мій, і Катерина, тільки наша любов — свята істина. Я кохаю тебе, Христіно, і гріхом перед богом буде, коли любов наша загине. Ходімо зі мною, не бійся! Золото маю в поясі, маю і двох вірних приятелів, два срібноковані пістолі. Ходімо звідси, до самої Франції дійдемо, і ти при мені будеш, при мені, живописцеві, а не зографі. Тікаймо, Христіно, поки є ще кров у наших жилах, а сила в моїх руках.

— Зникни, нещасний! — прошепотіла вона, в очах її відбився вогник скіпки, і в тих її золото-зелених очах світився жах.

— Христіно! — вигукнув я.

— Мовчи, нещасний! Нізачо не піду з тобою, ніколи не вкрию ганьбою ім'я брата твого, ніколи не залишу дітей, яких чесно зачала і чесно народила, ніколи не дозволю, щоб вони прокляли матір свою і з огидою згадували про неї. Ганебні слова твої...

— Христіно, любов моя...

— Ні! Мовчи! — скрикнула вона. — Я не любов твоя і не хочу бути нею! То гра була, дитяча гра. Не кохала я тебе і вірною зостанусь тому, з ким дім свій будувала й дітей ростила! Зникли, сатано, ніколи тебе я не кохала!

Блискавка перетнула небо, на мить освітивши все навкруги. Гнівом палали очі Христіанії, блідим було лице її.

— Христіно, це неправда! — закричав я, але вона раптом відсахнулась і побігла в дім.

Я вийшов з двору, осідлав коня й помчав назад, подалі від міста, в якому я поховав своє кохання.

Захарій гірко засміявся.

— Ах, чому я не викрав її тоді? Чому не кинув на коня і не втік з нею?

Бо неправду сказала вона, отче. Збрехала тоді. Вона любила мене так само палко, як і я... Пристрасть палала в її душі, і довгими безсонними ночами вона металася від муки, що не буде моєю. Я знаю це, з її вуст знаю, але сором тоді був сильнішим, сором і страх, які передаються дівчині від матері із покоління в покоління і які ви, кляті монахи, день у день втокмачете в голови подібних до неї нещасних створінь, як віру в жіночу честь.

Не дивись на мене такими очима! Не боюся я ні прокльонів, ні анафеми. Знаю, що правду кажу. Своїми канонами ви заплутуєте людей, висушуйте їхні серця, не даєте їм волі додержувати слова свого, боротися за нього, бігти від тих, хто їх силує всупереч голосу їхнього серця. «Шануй бога... шануй...» Рабом будеш! Рабом церковним і людським!

— Не богохульствуй, сину мій! — простер я до нього руки. — Бог тебе засудить!

— Облиш ці розмови, отче Лаврентію, — продовжував він з усмішкою. — Хіба бог судить турка, коли той хтиво краде болгарських дівчат? Отак він і мене судитиме. Хіба турки не крали споконвіку болгарок? Так намірялися і з нею вчинити, як із сотнями інших, що згасали потім у неволі. А я хотів забрати її далеко, до щастя і краси.

Ні, отче Лаврентію, якщо маєш бога і якщо бог твій всемилостивий і людинолюбний, як ви твердите, то не може він творити закон для сліпого підкорення чужій волі, і не прокляття, а благословення мусить дати мені, бо я хочу інший закон виконати, святий закон кохання. І коли б хто-небудь дізнався

¹ Ямурлук — вовняна домоткана бурка (болг.).

про це, ба навіть сказав: «Диявольська справа» — що з того?! Адже всі ми хочемо бути щасливими!

Не дивися так на мене, отче Лаврентію. Це не марення, з глибокою вірою в правоту слів своїх оповідаю я про все. Але слабким був я тоді, слабким лишився і пізніше, коли сам не наважився взяти те, що належало мені.

— Мовчи, Захарію! — вигукнув я, обурений. — Бог сказав: шануй старших, не бажай чужого...

Він засміявся у відповідь. Замріяно, блаженно якось. І проказав:

— Ех, отче, коли б ти бачив її живою...

— Замовкни, не дозволяй лукавому вселитися в тебе! — grimзнув я на нього. — Гріхом перед господом богом були всі твої помисли і вчинки, гріхом є нині й слова твої.

А він дивився на мене так само замріяно.

— Якби я пішов тоді з нею... закрити вуста, що зреклися мене, бо нещиро зреклися. Праотцями і вами нав'язана соромливість брехала тими вустами. Коли б був кинув її на коня і помчав уночі серед блискавок і грому.. живою була б зараз... жив би і я... для неї... з нею... щасливі обоє...

Далі вуста зашепотіли недоладні слова, тіло знову затіпалося в лихоманці. Я намочував хустку і прикладав йому до чола, і молитви творив — не за спасіння душі його, а щоб себе охоронити від зваблених видінь, які нав'ювала на мене його розповідь. Бо перед моїми очима поставали і ніч у блискавицях, і Захарій іконописець, молодий, з пістолями за поясом, з палаючим поглядом, а перед ним — чарівна білолиця жінка з чорним волоссям... Ні, неправда, не Захарія уявляв я собі, а самого себе... Порятуй мене, боже, від лукавого ворога людського...

Дедалі слабшим ставав зограф Захарій. Я бачив, як день за днем всихало його тіло, коли піднімав його, наче малу дитину, щоб піднести до вікна вдихнути свіжого повітря. І очі його згасали, а вуста не відкривалися. Бачив я — наближається кончина, і тоді пойняв мене жаль до нещасного.

«Він не схимник, — подумав я, — але не годиться, щоб став він перед всевишнім, як розбійник, грізний, і зарослий бородою». По тому я пішов до міста й відшукав старого трунаря, що за двадцять монет згодився поголити його.

Зограф мовчав. Лице його ні разу не здригнулося. І коли набув подоби людської, мене приголомшив його вигляд. Він став схожий на юного святого, на молодого пустельника, що зійшов з ікони, на той самий образ, яких він сам писав.

— Добре мені, — промовив він нарешті. — Може, востаннє. Дякую тобі, отче Лаврентію.

Потім усміхнувся сумно, і, здалося мені, насмішка промайнула в куточках його тонких блідих уст.

— Ти чекаєш кінця муки своєї, отче. Розумію тебе. Та недалеко вже кінець моєї повісті... і мій...

Він зітхнув і почав:

— Спершу охопив мене тоді невимовний відчай. Я ходив з міста до міста, в Афонському монастирі працював, і всюди мене запрошували й хвалили як наймайстернішого іконописця. І хоча мистецтво моє подобалося людям, знав я, що то лиш майстерність, набута досвідом, бо так, як писав я кілька років тому, вже ніколи більше не писатиму. Мертвим було моє серце, спопеліле і холодне. А коли маєш холодне серце, отче, це не тільки страшно, але й фатально.

Я не забув її, але вже по-іншому згадував про неї: або з пристрасною, або з гіркою, а зараз — тільки з тупим примиренням. І перестав писати угодниць з її рисами. Я не забув тих рис і намагався інколи писати її, але так, як були написані жінки на батькових малюнках, принесених з чужини. Але і те полишив. Лише життя може зробити з іконописця справжнього художника. Тож чи міг я стати живописцем, коли очі мої нічого не бачили навколо? Проклинав я, гірко проклинав себе, що і я рабом зостався, змушений клятою долею бути іконописцем.

Минули роки, повернувся я у рідні землі.

Та мені було настільки байдуже, де подорожувати, що я не заїхав навіть до рідного міста й подався у Пловдив.

Там почув я про страшну моровицю, що косила мешканців Самокова. Тривожно забилось серце — адже там рідина моя! Я скочив на коня і помчав. По дорозі зустрів каравани людей, які шукали порятунку у втечі. В одному з караванів був і брат мій, що вів свою і мою родини. Тільки її не було з ними.

— А де невістка? — запитав я і сам здивувався, що голос мій навіть не здригнувся.

Тоді моя дружина сказала, що Христіанія захворіла і сама їх відіслала з дому, бо моровиця могла підкосити і їх, якби заради неї забарилися. Й брата мою улагала піти, щоб його і моїх дітей врятувати од грізного лиха. Дуже просила й заклинала її, хвору, залишити, щоб інших повести до зцілення.

Нічого не відповів я, повернув назад, з ними.

А коли вночі зійшов караван з дороги й зупинився на якійсь галявинці, почулося мені серед ночі, ніби хтось говорить зі мною.

— А чи зможеш ти жити без неї, Захарію? Те, що ти мав досі — пристрась до неї, — було твоїм життям, вона була всім, чим ти є...

Прислухався я до того голосу — чий же він?

— Куди ти йдеш, Захарію? Навіщо шукаєш порятунку, коли не потребуєш його, коли все одно — вражений моровицею, чи ні — однаково жити не будеш...

А потім:

— Невже можеш ти, нещасний, не побачити її перед тим, як відійде вона туди, де вже ніколи не побачиш? Ти й сам знаєш, Захарію, — не можеш!

Хто мені говорив це, хто навідався до мене в неспокійному сні, щоб нагадати про прагнення усього мого безталанного життя?

Розплющив очі — ніч навколо, тихо пирхають стриножені коні біля возів, зморено дихають люди під наметами. Високе і бездонне відкрилося наді мною небо — високе, як вершини, яких ніколи не міг досягти, і бездонне, як моя багаторічна мука. Зорі миготіли по ньому, ті зорі, які в молодість мою зійшли з небозводу, щоб усипати малими світлячками тіло її, волосся її, ті зорі, що спустились тоді їй на брови і гріли мене, сяючи у неї в очах. А нині ті ж самі зорі зібралися нагорі, в небі, й полетіли додолу, немов підхоплені вихором, закрутилися, і виник переді мною світлий, блискучий зоряний шлях, що вів на захід сонця, до нашого міста.

Зрозумів я тоді, хто зі мною говорив серед ночі. То був я сам; в опівнічний час порівняв я своє і її життя і з сумною радістю збагнув, що нам обом випала однакова доля.

Тоді я підвівся, підійшов до своїх дітей, — спали вони, бідолашні, біля своєї матері, — погладив їх легенько по голівках востаннє, прощаючись, попестив, і так мені жалко їх стало, що прошепотів: «Сирітки мої, дядько вас не залишить, простить свого нещасного батька. Прости мене і ти, Катерино, дружино моя. Ти не винна, що моє життя було таким далеким від твого, ти не винна, що я віддалився... доброю була ти, дякую за все...» — і поїхав зоряним шляхом назад.

Вона лежала отам, на другій лежанці.

Звернулися до мене її очі.

— Захарію!

— Я прийшов.

Ми шепотіли водночас.

— Я знала, що ти прийдеш, Захарію. Тільки-но здогадалась, що відходжу, вже знала — ти прийдеш.

— Не міг не прийти, Христіаніє моя. Не хотів спершу, але не зміг.

А вона:

— Благословенна будь та мить, коли думка моя долинула до тебе й покликкала. Благословенна будь та мить, коли ти почув мій поклик...

Так говорили ми словами нашої весни, яка минула без цвітіння, не давши восени плодів.

Лаврентію! Ким є той, хто глумиться над людською долею? Ким є той, хто відриває квіти од коріння, замість того, щоб милуватися їхньою свіжістю й красою? Ким є той, хто насмілюється нищити там, де слід творити? Будь він проклятий!

— Сину мій! — вигукнув я. — Зупинись! Гріховну огуду вірікають твої уста!

— Облиш мене! Дай виплакати всю муку, весь жаль серця мого нещасного, невгамовного серця!

І він заплакав. Вперше не зміг стримати свого горя, рясні сльози потекли в нього по щоках.

Я стояв поруч і не знав, як його втішити.

Трохи згодом він продовжував.

Голос його іноді зовсім згасав, видно, говорити йому було важко.

— Що я міг вдіяти? Наче божевільний, кинувся я до міста, відшукав лікаря-чужинця, і той порадив мені міняти мокрі хустки на чолі її — й нічого більше. По очах його я зрозумів, що порятунку немає. Я повернувся до неї, намочив хустку, легенько доторкнувся пальцями до палаючого чола її.

Час від часу вона промовляла.

— Чи пам'ятаєш, Захарію, чи пам'ятаєш, як ходив до мене через хвіртку? Чи пам'я-

таєш, як ми бродили по околицях міста, як збирали дикі ягоди, малину і шишки?

— Усе пам'ятаю, кохана моя...

— А чи пам'ятаєш, любий, як ти зламав паркан і як ми зустрілися серед ночі?..

— ...і як ти мені сказала: «Бувай здоров, не треба!..»

— Ах, краще б я ніколи не говорила тих слів,— прошепотіли її вуста.

— Христіно! — вигукнув я.

— Так, любий мій,— сказала вона тоді.— Вийшла за брата твого, бо батько мій умовив мене, все про нього мені говорив. І хоча дівчина ніколи в батька про хлопця не розпитує, набралася духу, спитала про тебе. Батько висміяв мене. Темні чутки доходили до нього, ніби гульвісою став ти, до красуні учашав. А брат твій, мовляв, буде поважним, хазяйновитим чоловіком. Так мені говорили, але я чекала, Захарію, довго чекала звістки від тебе, а ти не відгукувався. Я все не погоджувалась, поки батько не нагадав мені, що за божим законом слід підкорятися батьківській волі. А коли й недруги почали вештатися попід нашим парканом, погодилася я на менше лихо, щоб урятуватися від рабства.. Нашвидку вирішили вінчатися... Ти не озивався, і я подумала — забув ти мене. З жалем у серці пішла я під вінець...

Брата твого, Захарію, я поважала, але любила тебе. І тоді тебе кохала, коли ти сказав, що на заробітки йдеш... І тоді, Захарію, коли ти хотів, щоб ми втекли разом, любила тебе... і збрехала... вибач мені...

Вона здригалася від ридань.

— Не плач, голубко моя, — говорив я їй.— Не плач, ти не могла інакше...

— Не могла побороти сорому, соколе мій, а також тому, що говорено мені матір'ю й усіма з ранніх літ: прокляті богом були ті жінки, які з дому свого тікали й чужих чоловіків любили...

— Заспокойся, мила моя.

— Я плачу не від жалю, Захарію, не від муки, тому плачу, що ти біля мене... від радості ллються сльози мої... Горе, Захарію, я виплакала давним-давно. Бо самою лиш мукою було моє життя, відколи зрозуміла, що ми обоє помилилися. І ні разу більш не засміялася. А як же любила сміятися, пам'ятаєш?..

Хіба можна забути дзвінкий сміх її, що нагадував пісню солов'я?! Серце моє розривалося від болю, впав я головою їй на груди, і вона гладила мене по волоссю своїми схудлими блідими руками.

— Коханий мій, прийшла і до мене радість... тепер уже назавжди, до самого заходу...

Ти бачив, отче Лаврентію, як заходить сонце над рівним полем? Блідо-синє небо спалахує смарагдовими барвами, і сонце по-

топає як великий, дедалі більший вогняний шар. Тихо і чисто...

— ...Востаннє ми бачимося з тобою, Захарію, бачимося так, як у безсонні ночі, полинувши в мрію, бачилась я з тобою не раз. Тяжкими були для мене ті ночі...

Інший захід сонця пізнав я, отче Лаврентію. Хмари скупчилися на заході, і коли вогненний шар викотився з-під них, вони враз почервоніли, ніби вся земля спалахнула кривавим багрянцем, востаннє прощаючись із світлом. А наступної миті хмари потемніли, стали темно-сизі, потім ще довго стояли над землею, що поринала в сон.

— ...Як мені хотілося бути гарною, Захарію, коли ти прийдеш до мене. Скільки разів, бувало, зоставшись удома одна, завітчувала я коси, як молода дівчина, і з-трепетом прислухалося серце моє, чи не долинуть здаля твої кроки?! Посмішка з'являлася на вустах моїх, а часом пісенька злітала з них, пісенька про того, хто з радістю повертається з далеких заробітків до своєї милої. А потім гірко шкодувала про все те, бо знала вже, яким ти прийдеш — як чорна хмара, невеселий і сердитий... Марно чекала я, що в очах твоїх промайне хоча б крапля жалості до мене, нещасної. Злі й насмішкуваті були слова твої, жорстоко та образливо дзвеніли кинуті тобою на стіл золоті, пустими словами ти хизувався...

— Вибач мені, Христіно, виною тому було кохання.

— Знаю, що кохання...

І третій захід бачив я, отче. Ледве пробивалися останні сонячні промені крізь прогалини в темних хмарах. Вони купчилися химерними громаддями і мерехтіли на них біло-срібні відблиски. Вітер клекоче, звиваються, наче змії, блискавки, і багрянець спалахував тоді на хмарах...

— ...Хотіла бути гарною, соколе мій, але роки помережили лице моє, очі мої від сліз потемніли, від турбот побіліли мої чорні кучері..

— Твої чорні кучері...

— ...пізно прийшов ти, Захарію, з моєї вини прийшов так пізно, на мій захід...

Так, отче, навіть найкрасивіший захід усе-таки є закінченням дня і початком ночі. І ніч прийшла. Прийшла одного світлого ранку, коли пташки співали в небі, бо не знали, яка страшна моровиця напала на місто. О, вони замовкли б, якби знали, що Христіна відходить. По очах її я бачив — прощається з життям.

— Христіно, — крикнув я, — любов моя, не смій!

А вона лише всміхнулася мені,— о, як вона всміхнулася! — світло і любовно. Тихий захід ліг на чоло її, захід з фіалковими хмарками спустився їй на очі, а блискавиці й грім шматували моє серце.

Тоді вона прошепотіла:

— Поцілуй мене, Захарію, вперше і востаннє. Нехай заберу я з собою нашу нездійснену любов...

Я схилився над нею, пригорнув до себе немічне тіло, тихо доторкнувся всохлими від муки устами до її чистого чола, до її мокрих від сліз згасаючих очей, до холонучих уст. Аж ось ослабли її руки, під моїми вустами охололи її вуста...

О, коли б я був поцілував її раніше! Я випив би з уст її всю страшну недугу...

Замовк Захарій, тяжко зітхнув і відвів од мене очі. «Це гріх, страшний гріх,— подумав я.— Не можу я дати грішнику прощення, нехай сам стане перед божим судом».

І не зробив нічого, щоб урятувати його, розгніваний цією сповіддю, забув тоді великий закон прощення бодай для самих грішних душ.

І залишаючи грішну землю, поніс він на слабких своїх плечах тяжкі гріхи — гріх кохання до чужої дружини, гріх порочного поцілунку в останню мить її кончини, а про третій гріх я ще розповім.

У хвилину просвітлення він довірив мені, що поховав кохану по християнському звичаю і навіть сам зробив надгробну плиту — за один день її зробив, тому й були інструменти розкидані по кімнаті, коли я вперше зайшов сюди. І вирізьбив слова, нібито її родиною написані. А коли здійснив і це, повернувся додому, замкнув ворота, і ліг, уже вражений моровицею, на другу лежанку, з якої вже більше не підвівся. Хотів бути наодинці з мрією про неї. Наодинці й умерти...

А в останні години життя він сказав мені:

— Ти єдиний, отче Лаврентію, дізнався про муку мою. А щоб зрозумів ти, з ким я ділив її, візьми отам, у шафі, дві дошки від ікон. Між ними — вона... Подивись..

Я знайшов дошки, тремтячими пальцями дістав аркуш білого паперу, поглянув — і заплащив очі.

Бо на аркуші білого паперу була написана вуглем жінка. Жінка лежала з напівзаплюченими повіками, а вуста... на вустах її грала зваблива посмішка.

— Нещасний! Коли ти це зробив?

— Коли був один, отче,— усміхнувся він.

— Мертвій приписав гріховність! Мертву посмів так намалювати!

Він тільки мовчки посміхнувся.

Я зім'яв той папір, кинув на підлогу, а потім, розгніваний украй, спалив його.

Я готовий був і анафему виректи, якби він спробував заперечити мені хоча б одним благальним чи ущипливим словом.

Але він тільки посміхався.

Останніми його словами були:

— Біля неї поховай мене, отче... біля неї... біля єдиної радості мого життя...

Я, ієромонах Лаврентій, записав на власне покаяння цю сповідь про гріховне кохання зографа Захарія. Для покаяння я записав ще й тому, що марно шукав відповіді на запитання душі своєї:

— Чи правильно велять церковні канони?

— Чи слід людям підкорятися їм, коли серце прагне іншого?

— І хто б міг відповісти — гріховною чи святою була любов зографа Захарія?

Коли будете в Самокові й зупинитесь перед музеєм, то побачите ліворуч од входу дві надгробні плити. Одна — для Христіни, дружини Димитрія Ізографа, друга — для хаджі Гюро, але під нею був похований, як свідчить невправно зроблений напис, і зограф Захарій, брат Димитрія.

Казали люди, але це важко довести, що між тими надгробними плитами цвіли гірські фіалки і що дві надгробні плити торкалися одна одної своїми нижніми краями...

*З болгарської переклад
Любим КОПИЛЕНКО*

